

Helga Schubert

Altijd weer opstaan

Een Duitse geschiedenis

Vertaald door
Goverdien Hauth-Grubben

UITGEVERIJ PLUIM
AMSTERDAM/ANTWERPEN

De vertaalster ontving voor deze vertaling een projectsubsidie van het Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

The translation of this work was supported by a grant from the Goethe-Institut

Eerste druk, november 2021

Copyright © 2021 by dtv Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG,
München, Germany

© 2021 Nederlandse vertaling Goverdien Hauth-Grubben

Oorspronkelijke titel *Vom Aufstehen. Ein Leben in Geschichten*

Oorspronkelijke uitgever dtv Verlagsgesellschaft mbH & Co.

Omslagontwerp Susan Beijer

Typografie binnenwerk Perfect Service

Auteursfoto Carsten Koall

Productiebegeleiding Tim Beijer

Drukkerij Wilco, Amersfoort

ISBN 978 94 932 5629 3

NUR 320

www.uitgeverijpluim.nl

Inhoud

Mijn ideale oord	7
Over het leven van binnen	11
Het vierde couplet	13
Een jonge vader	15
Eerstegraads verwanten in het westerse buitenland	21
Geen angst	25
Dan vallen de schaduwen achter je	39
Het sprookje en de volwassene in mij	45
Mijn paasverhaal	49
Mijn bos	53
Dat allemaal niet, niets daarvan	57
Over herinneren	63
Mijn winter	83
De invoer van Uwe Johnson	87
De nagekomen belofte	91
Winterzonnewende	107
Mijn nieuwe schoenen	109
Mijn heimat	113
Alles is goed	123
Waarom schrijven	127
Een zelfverkozen verwantschap	131

Oud zijn	165
Schemeringen van een enkele dag	171
Van alles genoeg	173
Beschouwingen	181
De geur van mijn leven	183
Het vierde gebod	189
De eerste dag van het jaar	195
Altijd weer opstaan	201

Mijn ideale oord

Mijn ideale oord is een herinnering:

Op de eerste dag van de zomervakantie na het middagdutje wakker worden in de hangmat in de tuin van mijn oma en haar vriend (mijn oude vriend, zei zij) in de fruitteeltwijk van Greifswald.

Altijd op de eerste dag van de lange heerlijke zomervakantie.

Dan had haar oude vriend (hij was voor en in de Tweede Wereldoorlog hoofd van de coöperatieve bakkerij geweest en zijn vrouw had zich voor het binnenrukken van het Rode Leger opgehangen) naast mij, op een speciaal daarheen gesjouwde houten tafel, op een porseleinen bord een groot stuk warme kruimeltaart gelegd, die hij ter begroeting voor mij had gebakken.

Zoals altijd op de eerste dag van mijn zomervakantie.

Mijn oma, die haar weelderige lichaam ook 's zomers in een korset insnoerde, kwam de keuken uit met een kan surrogaatkoffie voor hem en voor mij. Voor zichzelf had ze een mok echte koffie gezet: Mijn medicijn, dat heb ik nodig voor mijn hart.

Ik mocht in de hangmat blijven liggen en daar mijn kruimeltaart eten en mijn kopje leegdrinken. De hangmat was vastgemaakt tussen twee appelbomen, onder mij lagen afgevallen appels, boven mij hingen de rijpe sterappels, naast mij stonden de struiken met de rode, witte en zwarte bessen. Verderop stonden de stekelige kruisbessenstruiken.

Ik lag in de schaduw en het was heel stil. En het rook naar het warme gebak. Dan deed ik mijn ogen open. Het was het oord van mijn dromen.

De dag ervoor was ik in m'n eentje met de trein uit Berlijn gekomen. Meteen nadat op de laatste schooldag de rapporten waren uitgedeeld, moest ik alleen mijn moeder op haar werk bellen, haar mijn cijfers voorlezen, me verontschuldigen voor een eventuele zeven, hoezo heb je daar geen negen voor, je hoeft toch alleen maar op school te zitten en niet de hele dag te werken zoals ik, het gaat je toch allemaal zo gemakkelijk af, dan moet je gewoon een beetje meer je best doen, wat heeft Gaby voor dat vak, zie je wel, een negen.

Ik moest alleen vanuit de telefooncel afscheid nemen van mijn moeder op haar werk. Tot de laatste dag van de zomervakantie mocht ik nu bij mijn oma blijven.

Toen ik op deze laatste schooldag, zoals elke keer sinds 1947, in mijn zevende levensjaar op het station van Greifswald uit de trein stapte met mijn koffertje dat ik de avond tevoren had gepakt, stonden ze daar al: mijn oma en haar oude vriend. Ze trok me tegen zich aan: M'n kleintje. En hij maakte mijn koffer op

zijn bagagedrager vast. Daarna gingen we samen naar de drogist op de markt om mij te wegen. Ik woog niet veel meer dan op de laatste vakantiedag van het jaar daarvoor. Ik was dun, lang en stakerig, ze wilde me in de vakantie heel goed te eten geven en vervolgens mijn moeder, haar schoondochter, met wie ze trouwens geen contact had, het resultaat in aangekomen kilo's als een overwinning meedelen.

Tegen kennissen die we in de binnenstad tegenkwamen, zei ze: Dit is de dochter van mijn Gerd. Ze mag de hele vakantie bij mij blijven. Dan liep haar oude vriend met de fiets aan de hand naast ons tot aan het huis op de Apfelweg, zeker wel een uur.

Nadat we de begroetingskoffie hadden gedronken, bracht mijn oma het servies weer naar de keuken. Ik kwam uit mijn hangmat, waar ze een wollen deken in had gelegd, en hielp haar met dragen. Vervolgens moest ik de sneeuwappels voorzichtig plukken en ze een voor een naast elkaar in ondiepe kisten leggen, de zwarte, witte en rode bessen en de blauwe en groene kruisbessen in manden. De oude vriend begon de handkar vol te laden met de fruitkisten voor de volgende dag. Heel vroeg in de ochtend van de tweede vakantiedag trok hij samen met mij de kar een uur lang naar de markt, waar hij de kisten klaarzette op de gereedstaande lange tafels, ook de weegschaal met de gewichten, daarnaast de papieren zakken. Al snel vormde zich een rij, en ik verkocht alles.

Hij kon een sigaar opsteken en met de andere verkopers een praatje maken.

Als ik alles had verkocht, trokken we de handkar terug naar mijn oma, die nooit met ons meeding naar de markt: ze was immers de weduwe van wijlen de schooldirecteur; daarom liet ze zich ook aanspreken met *Frau Doktor*, want ze had zijn proefschrift voor hem in het net geschreven.

Wanneer we terugkwamen, had zij het middageten al gekookt en zodra we de poort openmaakten, goot ze de aardappels af. Na het eten waste ze alles meteen af, maar ik hoefde niet af te drogen en mocht in de hangmat gaan liggen lezen tot ik in slaap viel en weer wakker werd:

Aan een gedekte koffietafel.

Tot aan het einde van de zomer. Zo kon ik alle kilheid overleven. Elke dag. Tot op heden.

Over het leven van binnen

In de auto neem ik me nu vaker voor niet te vergeten dat ik gas moet geven, dat ik moet sturen om niet van de smalle geasfalteerde weg naar het hoofddorp het leemachtige winterkoren in te rijden en daar vast kom te zitten.

Dat van mij werkelijk iets afhangt.

Dat ik me niet alles alleen maar inbeeld.

Of me alles alleen maar herinner:

Haar pathos. Mijn moeder had zo'n verzaligde blik als ze 'Wann wir schreiten Seit an Seit' zong, het lied van de arbeidersbeweging. Er is een foto van het Wereldjeugdfestival waarop ze de blauwe blouse van de FDJ aanheeft en arm in arm met allemaal mensen uit het buitenland op de eerste rij door de Walter Ulbricht Bestuursacademie marcheert.

Je lijdt vast aan schizofrenie, we moeten met je naar een psychiater, zei mijn moeder tegen mij als vijftienjarig meisje toen ik haar vertelde over mijn onwerkelijke gevoel dat alles pijnloos wordt en zacht.

Een leerling uit de zesde had zichzelf namelijk net uit liefdesverdriet om zijn vriendin met blauwzuur

vergiftigd. Vlak daarvoor had hij me tijdens een schoolbal ten dans gevraagd, en ik zweefde nog altijd met hem rond en voelde zijn arm om me heen toen hij al dood was. In die tijd oefende ik soms wel zes uur op de piano, want muziek troostte me: ik speelde telkens weer die ene passage in kleine terts uit de pianosonate van Mozart. Een jaar lang betaalde mijn moeder mijn lessen bij een pianiste, totdat deze me vroeg om voor te spelen en daarna tegen mijn moeder zei: Uw dochter heeft gevoel voor muziek, ze heeft dit jaar goede vorderingen gemaakt. Toen betaalde mijn moeder de lessen niet meer.

Ik moest ermee stoppen.

Het vierde couplet

Ik ga slapen, ik ben moe, 'k sluit mijn beide oogjes toe,
Heere houd ook deze nacht, over mij trouw de wacht.

Dat was het mooiste aan mijn dag als kind: ik vouwde mijn handen, sloot mijn ogen, en mijn moeder zat op de rand van het bed en zong. Drie coupletten. Elke avond: 't Boze dat ik heb gedaan, zie het Heere toch niet aan. Schoon mijn zonden vele zijn, maak om Jezus' wil mij rein.

Hypnotisch haast, ook nu nog, bijna zeventig jaar later, krijg ik het bij het schrijven warm. Eerst in mijn hoofd, dan in mijn armen: een zacht, behaaglijk suizen in mijn oren. Alles is goed. En het komt allemaal goed. Als kind ben ik daarna in slaap gevallen en niet meer wakker geworden tot de volgende morgen.

Ze had lichtblond haar, dat ze met een kuurtje bij de kapper liet verzorgen, en ook op haar negenenne-gentigste heeft ze haar haar steeds door anderen laten wassen; ik heb een moeder die nog nooit haar eigen haar heeft gewassen. Ze heeft nog altijd zachte handen en strenge donkerblauwe ogen, waar ik bang voor was. Maar als kind, 's avonds in bed, zag ik haar ogen

niet, want ik had de mijne dicht. Ook nu nog hoor ik haar zachte en heldere stem. Ik voelde me geborgen bij een onzichtbare vader.

Toen ik gisteren op internet de precieze tekst van het liedje opzocht, vond ik kleine verschillen ten opzichte van mijn herinnering: ogen in plaats van oogjes, getrouw in plaats van trouw, kwaad in plaats van zonden. Hij maakt dus al het kwaad weer rein in het liedje en niet de zonden, achtenzestig jaar verkeerd gedacht.

Maar de grote ontdekking van gisteren – er is nog een vierde couplet, dat ze in al die jaren nooit zong: Zorg voor arme kind'ren Heer, en herstel de zieken weer. Geef ons allen nieuwe kracht, door de rust van deze nacht.

In dit couplet komt na drie coupletten met 'ik' voor het eerst 'ons' voor. Dan had ze zichzelf erbij moeten betrekken, ze had ons beiden als bij elkaar horend en ons beiden als bescherming behoevend moeten beschouwen.

Maar zo hielp ze alleen mij.

Een jonge vader

Mijn vader, die op achtentwintigjarige leeftijd dag na dag veldpostbrieven schreef, met potlood, aan zijn vrouw, mijn moeder, die ze kwijtraakte in de oorlog, want ze moest met mij vluchten, en aan zijn ouders, die ze trouw bewaarden en aan mij nalieten. Honderdvierentachtig genummerde brieven, die langzaam onleesbaar worden en uiteenvallen.

Mijn vader is op 5 december 1941 's avonds om zeven uur op een verijsde dode arm van de Wolga door een handgranaat uiteengereten en was op slag dood.

Het is een trauma van mijn leven:

Deze verscheurde, maar mij toch onbekende man, ik ben zijn enig kind, en ik ken hem alleen uit de verhalen van zijn moeder (hij deed geen vlieg kwaad) en uit de herinneringen van zijn weduwe, mijn moeder (hij was een familiemens, hij hield van mij, zijn eenjarige dochter, en was volgens haar in het begin niet kritisch genoeg geweest tegenover de nationaalsocialisten). Het gebeurde voor Moskou, destijds Kalinin, tegenwoordig Tver.

Pas een maand later, op 9 januari 1942, kwam zijn

vrouw, mijn moeder, het te weten:

Ze zat in het halletje van haar Berlijnse woning op haar knieën laarzen te poetsen toen de brievenbus klapperde en er een brief met een onbekend handschrift naast haar op de grond viel:

Geachte mevrouw, (schreef de compagniescommandant, een gepromoveerde kapitein, op 7 december 1941), helaas ben ik gedwongen U nog vlak voor het kerstfeest een droevige mededeling te doen. (Nieuwe alinea.) In de gevechten rond Kalinin is op 5 december tegen zeven uur 's avonds Uw echtgenoot gevallen tijdens het vervullen van zijn plicht, getrouw aan zijn militaire eed. (Op het einde van de uitvoerige brief staat niet Heil Hitler, maar: Met oprecht medeleven.)

In diezelfde tijd in 1942 schreef Bertolt Brecht in ballingschap als laatste strofe van een ballade:

*En wat kreeg nou de soldaat z'n vrouw
Uit het verre Stalingrad
Uit Stalingrad 'n sluier voor de rouw
Mooie weduwwrouw met 'n sluier voor de rouw
Dat kreeg zij van hem uit Stalingrad*

Mijn vader overleed op de leeftijd van achtentwintig jaar, drie maanden en één dag.

Mijn vader was net klaar met zijn opleiding, een rechtenstudie. Hij had zijn eerste baan als aankomend

hoger ambtenaar bij het Berlijnse gerechtshof, was getrouwd met een medestudente, die vijf maanden later mijn moeder zou worden en destijds ook haar eerste baan had gevonden, en had een woning in de Berlijnse wijk Kreuzberg betrokken. De zomer was nog niet voorbij of hij kreeg een oproep voor Hitlers leger. Voor de Tweede Wereldoorlog.

Mijn vader overleed op de verjaardag van zijn eigen vader.

Dezelfde kapitein die twee dagen later in een brief mijn moeder met Geachte mevrouw aansprak om haar de dood van haar man mee te delen, had mijn vader het bevel gegeven in een duinplooi bij de Wolga partizanennesten te vernietigen, zoals hij het noemde.

Mijn vader hoopte al een tijdje op zijn bevordering tot officier en zag deze opdracht als een laatste bewijs van moed.

De Russische partizanen verdedigden zich met handgranaten.

Dagenlang konden zijn kameraden mijn vader niet begraven; ze moesten zich terugtrekken omdat op deze 5 december 1941, aldus de geschiedenisboeken, het tegenoffensief van het Rode Leger was begonnen, nadat het was bekomen van de schrik van de Duitse overval een halfjaar daarvoor.

Zijn moeder droeg zwart, mijn hele jeugd door, zwart als teken van rouw. Want twee jaar later sneuvelde haar tweede zoon in de oorlog, en nog eens twee jaar later overleed haar man, de vader van mijn vader,

aan de gevolgen van een naamsverwarring met een gezochte ss'er bij de geweldloze overgave van Greifswald aan het Rode Leger.

Ik heb als kind te veel tranen gezien.

Op Volkstrauertag zaten we thuis bij het radiotoestel, later voor de televisie, en luisterden naar de sprekers in de West-Duitse Bondsdag. Het grootste gedeelte van mijn leven, tot mijn vijftigste levensjaar, had je in het land waarin ik leefde, de DDR, zo'n Volkstrauertag niet. Het was een televisie cursus in verzoening, in Verdun zag ik symbolische handreikingen over graven heen.

Werden we eigenlijk ook meeverzoend, wij in het Oosten, destijds, begin 1990, toen bondskanselier Kohl en de secretaris-generaal van de CPSU, Gorbatsjov, rouwden om hun in de Tweede Wereldoorlog omgekomen naaste verwanten?

In de kerken stonden in DDR-tijden op gedenkplaten meestal alleen de namen van de gevallen uit de Eerste Wereldoorlog.

Pas na het einde van de DDR zie ik in nieuwe goudkleurige letters ook de namen van de dode soldaten uit de Tweede Wereldoorlog. Ja, ook in ons kleine Mecklenburgse dorp wordt een krans gelegd bij een gedenkplaat aan de veldsteenmuur rond de kerk.

Het is nog altijd onwennig om ook de Duitse oorlogsdoden te herdenken, dat is alleen vanzelfsprekend voor de mensen die hier uit het Westen naartoe zijn gekomen.

Pas sinds de eenwording van Duitsland is er dit ge-

zamenlijk herdenken in Oost en West. En nu mag ook iemand zoals ik gewoon verdrietig zijn omdat ze haar vader in een waanzinnige oorlog heeft verloren voordat ze hem kon leren kennen en van hem houden, een vader die haar in zijn armen zou hebben genomen en getroost zou hebben, die haar zou hebben bijgestaan, vol humor en vergevingsgezind. Zoals op de foto's in het album.

Misschien in vreedzame tijden.